

Budapest és vidék, hagyomány és megélhetés

Rurális hagyomány és tőkehiányos fejlődés – ez lehetne rövid, címszerű szűzsége annak a konferenciának, amelyet az MTA Politikai Tudományok Intézete és a Budapest Fórum munkatársai rendeztek az elmúlt év decemberében. A nemzetközi találkozó, illetőleg a megelőző kutatás vezetője, *Csanády András* szociológus volt, aki a *Hagyományos közép-európai térségek megélhetésének szerkezete* című kerekasztal-konferencia megnyitójában az erdélyi Homoródvidék, valamint a szlovákiai Felső-Bodroghköz falvaiban megfigyelt túlélési stratégiákat és megélhetésmódokat, mintegy harminc település általánosítható tapasztalatait villantotta fel. Kutatótársai, *Oláh Sándor* (Csíkszereda), *Erdélyi Judit* (Királyhelmec), *Vincze Mária* (Kolozsvár), *Tóth Attila* (Székelyudvarhely), *Símkó Attila* (Szirénfalva), *Kendi Zsolt* (Bodrogszentes) azt az exporttámogatás hiányában küszködő parasztságot, azt a nadrágszíjparcellás gazdálkodásmódot és rosszul termő térség-típust elemezték részletesen, amelynek Csanády meghatározása szerint alaptulajdonsága, hogy a térségek helyi társadalmait aligha méltatja figyelemre a befektető tőke, így azok kénytelenek egy másfajta, nem tőkefüggő, hanem tradicionális társadalmi szerkezetbe illeszkedő rendszerben keresni megélhetésüket. Változó falu-külső és az örökölt házbelső-kiképzés, a tárgyak rendje és a mentalitások erőssége, a fejlesztés-hiányos létkörülmények, informális kapcsolathálók jellemzik azt a kulturális sokszínűséget, amelyet az egységesítés, a perspektivikus romlás és a rendszerváltások okozta tulajdonosváltozási feltételek tesznek sok szempontból hasonlóvá. *Gergely Attila* (MTA TKKK) a japán kis- és középtermelői hagyomány modernizációs folyamatait, Laki László (MTA PTI) a nagykunsági falvak megélhetésének történeti előzményeit ismertette, s a „helyzetjelentések” nyomán ébredő vita végülis a „globalizációval” szembeni védekezés módok természetét, az informális gazdaság, a helyi-térségi csereviszonyok és a viszonyossági struktúrák kérdéskörét érintette.

A tanácskozás második napja a Budapest Fórum kutatóinak első magyar találkozója is volt egyúttal. *Csanády András* a felmerült vitakérdések összegzéseként a falukutatói tapasztalatok tudományrendszeri helyét firtatta, szociológia és néprajz, gazdaságelmélet és antropológia keretei között keresve annak lehetőségét, miképp elemezhető mostanság a változás-kori kelet-európai hagyományos térség. Mintegy színesítendő a palettát, melyen a túlságosan nagy kockázatot semmiképp sem vállaló paraszti gazdálkodás, a kollektív piakeresés lehetőségei és a modernizációs kihívásokhoz való alkalmazkodás modelljei már megvilágítást nyertek, *Táll Éva* a nemrég Hercegovinában töltött megfigyelő útjának tapasztalatait osztotta meg a hallgatósággal, *Kárpáti Zoltán* a közelmúlt években készült kutatások empirikus anyagából szűrt le érdemi következtetéseket, *A Gergely András* a hagyományos térségi szemléletmód, térhasználat és a nemhagyományos regionális egységek közötti ellent-mondásokat, felfogás-különbségeket mutatta be, *Lévai Imre* pedig a világgazdasági állapotok, nemzetközi és térségi tőkeképző folyamatok egy karakteres képletét rajzolta meg.

A résztvevők közös véleményen voltak a téren, hogy a megindult kutatások folytathatósága, a most induló vizsgálódások összehasonlításra alkalmassá tétele, valamint a Budapest Fórum legközelebbi nemzetközi konferenciájára elkészülő további kutatások összehangolása nemcsak lehetséges, de kívánatos is. Megannyi közös pont, számos összecsengő közelítésmód, és sok-sok hasonlóság ismertetése, sőt a hagyományos térségek megélhetési szerkezetéről készíthető összefoglaló is arról győzhetette meg a résztvevőket, hogy a regionális vagy földrésznyi méretekben gondolkodás csakis akkor juthat érdemi tudományos sikerre, ha a kutatók – a „városból nézve eszményi, faluból nézve reménytelen” megélhetési perspektívákat kistérségi-kistáji méretekben is elemezhetik. Remélhetőleg a Budapest Fórum, mint európai tanulmányok kutatói hálózata érdemben hozzájárul majd ahhoz, hogy egyre több térség, egyre több szakember tekinthesse át vagy hasonlíthassa össze a megélhetés, a hagyományos gazdaság és a modernizációs kihívásokra adott válaszok táji-történeti specifikumait.¹

Lévai Imre

¹ A konferencia előadásainak anyagából *A. Gergely András* felszólalását közöljük. Több előadás anyaga megjelent a Társadalmi Szemle 1998-as tavaszi-nyári számaiban. A kutatás és a konferencia az OTKA Társadalomtudományi Bizottságának támogatását élvezve (T 018210, T 022600), szervezését pedig az MTA Politikai Tudományok Intézete biztosította.

Hagyományos térség – nem hagyományos régiók

A hagyomány, vagy ahogyan a társadalomtudományi és történeti szaknyelv gyakorta nevezi: a *tradíció* fogalma a kortárs gondolkodásban igen sajátos tartalomváltozáson megy át. A tradícióról való „történeti képünk”, szokás-kötötte fogalmunk egy ideig gyakorta valami olyasmit körvonalazott, ami a népi kultúra korábbi állapotának fenntartását, a múlt szellemi örökségének továbbadását és áthagyományozását jelképezte. Ennek az évszázados jelentéstartalomnak, talán kissé „romantikus” gyökerű „archaizmusnak” ma már egyre kevésbé a múlt felkutatása, a tradíciók kor-függősége a meghatározó vonása, inkább ellenkezőleg: a jelenben megragadható kulturális kincs, a gondolkodásban megmaradt, szokásokban megerősödött elemek tovább-építhetősége, folytonossága lett lényegi vonásává. A hagyományok kutatói fölfedezték immár, hogy a hagyomány hosszú láncai mindig úgy alakultak ki, és úgy „élték túl” az egyes korokat, hogy minduntalan feltöltődtek az épp akkori történésekkel, szimbolikus és jogszokás-tartalmakkal. Az új- vagy legújabb kori tradíció már régen nem a történelmi időtlenségbe vesző jelenség, hanem a közvetlen múlt és a régmúlt átlényegített tartalmait hordozó, de a jelenkor emberének „szolgáló” eszköz. Ekként a tradíció fogalma már korántsem korlátozható a teljesen töretlen, folytonos hagyományra, benne már korántsem csak a „tegnap megőrzése” dolgozik, hanem a megújulás révén a tradíció kiegészül új tartalmakkal, új jelenségekkel és összefüggésekkel is. A tradícióról, mint egyfajta újra megvalósítandó történeti eszményről gondolkodók tehát idealizálnak, megszépítenek csupán, csalfa eszmeképzetekben, sosemvolt valóságban hisznek, másképpen fogalmazva: a természetközelségben és történelemnélküliségben létező ember eszményképét kergetik. (E gondolatmenet korántsem új, alapjaként Hermann Bausinger kutatásai szolgálnak mintegy tíz-tizenöt évvel ezelőttről, s kiegészíti ezt a nézőpontot az a hagyományfelfogás is, amely a kulturális antropológia sajátja).

Nem éppen megtévedés vagy jellemhiba persze, hanem inkább válságokkal terhelő korunk egyik általános kívánalma talán, hogy hajlandóságot mutatsunk a mozgás és a változás kiiktatására egy egységesnek tűnő, sematikus, de szilárd kép kedvéért, a tradíciót merev értéként felfogva, sőt „pozitív előítélettel támogatott” objektumként szólva róla. Elfeledekünk arról, hogy van egy sajátos folyamatgyensúly is ebben a működésmódban, s a csupán divatos jelenségek minduntalan feloldódnak abban, amit bevált fogalommal „szokásnak” nevezünk, vagy normának nevezünk, s tágabban a népi kultúra, a hagyománytartó értékrend és más eszményített világdarabkák egységét értjük alatta.

Megtévesztő a helyzet: az „ősi”, romlatlan múlt felé fordulás ugyanis már meglehetősen régi hagyományt követ, jelesül azt, amelyben az időbeli visszakapcsolások vagy kulturális renaissance-ok egy háromszakaszos történeti képbe illeszkednek, amelyben egy kiemelkedő ősi kortól a hanyatlás korán át egy újra kiemelkedő „végső” (jelen)korig terjed az élet főárama. Ez a XIX. századi romantizáló világszemlélet, vagy történeletfilozófia rejti egyebek között az iparosodás és polgárosodás előtti formákat, tartalmakat, s nemegyszer arra is alkalmassá válnak e képzetek, hogy a népi társadalom eltűnő kulturális javait próbálják kompenzálni velük. Az iparosodás időszakában pedig, midőn az átkulturálódás (kultúráváltás, vagy kultúraátvétel) immár sokkal több, mint pusztán alkalmazkodás a külvilághoz, vagy érdeklődés és kötődés a közvetlen környezetben túlmutató változásokhoz, az már kialakul az a komplex rendszer, amelyben a távoli világot a környező világ horizontális kiterjesztésének lehet felfogni. Az ipari termelés, s az ennek forradalmasodását követő piaci rendszer kialakulása ezzel nemcsak az idő ura lesz, nemcsak a termelési teljesítmény növekedéséé, hanem a tér újabb dimenzióinak meghódítójává is, egyúttal a térbeli szemléletmód változásának elősegítője is lesz. Mert amidőn még a hagyomány biztosította térbeli kép, a „határolt horizont” kínálta biztonság „keretezte” az emberi, a termelői, a paraszti társadalom létének felületét, nem volt szükség a „meghosszabbított” horizontot lesni, nem kellett még a világgazdasági folyamatokra és válságokra figyelni, vagy a „globális racionalitás” viszonyai között keresni a saját lét ésszerűségeinek indokait. A *hagyományos térség a tradicionális társadalom* élettere volt, a táji és térbeli tudat egyúttal a társadalmi tudat tartalmainak is megfelelt, másképpen mondva származási, társadalomszervezeti háttérként, sajátos érték-térként és hagyományörző egységként biztos bázisa lehetett a paraszti létnek.

Mi mármost a *hagyományos térség* fogalmának változásában a zavaró momentum? Nos, a hagyomány éppen a hagyománytartó közösség nézőpontjából nézve a modernitás korában már nem „önmagában megértendő” rendszernek minősült, hanem kiegyesült etnikai, kulturális, politikai, gazdasági, antropológiai és más vonásokkal, tartalmakkal (illetőleg ezek szimbolikus megjelenítésével). A hagyományos „falusi társadalom” fogalma, s a parasztság felfogás általában már épp ennek a belülről nézve gazdagabb, de kívülről kritizálva „elmaradottabb”, „fejlődésképtelenebb”, ösztövérebb társadalmi építménynek tetszett a polgárosodó korban. A paraszt az – illetve: a *paraszt fogalma* azt a jelenséget takarja –, akinek vagy aminek keletkezésében és megmaradásában, életformájában és tudatvilágában túlnyomó szerepe volt az „öszönös spontaneitásnak”, az örökségként vállalt, de egyénien továbbfejlesztett „önkéntes” paraszttá válásnak. Számos más felfogás szerint viszont a paraszti helyzettudat és a spontán sorsvállalás a kényszerűségek tudomásul vételének, a hatalom felőli nyomás kivédésének, az uralmi erőszak semlegesítésének révén olyan eszközzé is válhatott, ami a paraszti önvédelem alapja lett. Általa olyan autonómiára tett szert maga a parasztság, ami védőburokká vált körülötte – egyfajta aktív vagy passzív ellenállás mód-szerévé.

Az erőszak, a külső nyomás, a kényszerítés tehát a paraszti, a hagyományos társadalom szerkezetének lényegéhez tartozik. Az intézményesített erőszak gyakorta beépül a falu életterébe, a védekezés pedig e kényszer ellen való alkalmazkodás állandósult eszközévé válik. Emellett (vagy talán sokszor éppen ezért) a falusi társadalom, a hagyományos, rangtartó rurális (vidéki, falusi, kisvárosi) közösség a tartós együttélés anyagi és emberi – vagyis természeti – formák örökségét viszi tovább. A olyan formákat, mint például a munkacsere, a kölcsön, a kaláka, a termelési kooperáció, a belső termékforgalom, a piaci és háztáji munkamegosztás, a közérdek képviselőjében vállalt munka természetbeni honorálása stb. Önálló formaképződmény ez így együtt, amelynek azonban nincs már tere a modern piaci formák között, nincs „tisztá levegője” a cselekvéshez, nincs szuverén – a közösség számára kiemelt fontosságú és alapvető jelentőségű – értéke. S minél iparosodottabb körülötte a világ, minél inkább a perifériára szorultság, a szélre-taszítotttság érvényesül immár – mint a paraszti társadalmak meghatározója, alárendelője, függővé tévő vagy mellérendelő mechanizmusa, s minél függőbb lett maga a hagyományos termelői és kulturális közösség, annál esélytelenebb lett lépést tartania az erőszakolt modernizációval, a körülötte „megkívánt fejlődéssel”. Ezért azután a jól ismert paraszttársadalom-felszámoló folyamatok eredményeként megmozdul, városba tart, munkát és életlehetőséget az ipari szférában keres már régóta a paraszti társadalom. Kibillentsége, a hagyományos térségiség megkavaradottságából származó úzottsége pedig egyre nehezíti azt az alapszerepet, azt a fő funkciót, hogy a maradék falusi népesség a falu terében állítsa elő megélhetésének biztos alapjait. A paraszti („hagyományos”) társadalom szerkezetében egyre gyengébb az a belső készletettség, hogy a keresztl-kasul iparosított társadalom számára az össztársadalmi tevékenység egy speciális szegmentumát vállalja, magyarán az egész társadalom megélhetésének, élelmezésének felelősségét vállalja, a társadalmi léthez szükséges termékeket szállítsa vagy állítsa elő. Ezt az alaptevékenységet már elsősorban a városhoz kötött munkalehetőségek természete, a termékek városi piaca és kínálata szabályozza, ha egyáltalán megtűri maga mellett, s egyre inkább csak úgy tűri meg a paraszti létet az iparosodó nemzetgazdaság, hogy a városon kívüli telephelyezés láncolja, lakóhelyére száműzi a paraszti termelőt. Különösen így van ez a kilencvenes évek világ-gazdasági folyamatainak egyértelművé válása, a munkanélküliség arányainak megnövekedése óta.

A parasztság hagyományos térségisége így részint rákényszerül a visszaváltozásra, ugyanakkor menekülne is ettől. Más teret tanult meg, máshová szocializálódott, s megint másba kényszerült a paraszti népesség. A kényszerű térváltás a térbeli orientációk (tájékozódási irányok) váltása is egyúttal, mindegyre megváltozik a térhasonlat, átalakul az egyes terek jelentése, jelképes tartalma, funkciója is, ennek révén pedig „korszerűsödik” a térbe kivetített megélhetési szerkezet is. A „hagyományos tér” illetően módon a „modernizálódás” áldozataként megváltoztatja természetét is. A *hagyományos térség* karakteresen egypólusú – olyan történeti entitás, amelyet *természeti régió* (a termékek, haszonnövények, a táji kultúra megtűrte élelmiszerek és alapanyagok, természeti környezet, források és energia-kihasználási módok) vesznek körül, és amelyet szervesen egészített ki a *társadalmi kapcsolathálózat* megannyi eleme, megszokott jelentése, szimbolikus tartalma is. Ez a horizontális osztató tér a modernizáció

kényszere folytán vertikálissá, hierarchikusan tagolttá, sőt *többpólusúvá* válik: a város és vidéke közvetlen érdekei, függésvizonyai osztják meg immár, egyúttal mindkettő politikai szerepet is nyer, amelyet azután vagy „kamatoztatni”, érvényesíteni tud, vagy sem, de a falu a maga igazgatási státusa, régtől való besoroltsága mellett másfajta irányítási alárendeltségbe is kerül. Bekerül például a nemzetközi piacokra, vagy épp kiszorul onnan, tőkét telepítenek belé, vagy épp elvonják a tőkeképes egyének forrásait, nemzetközi útvonalat, autópályát, összeszerelő gyáregységet létesítenek, vagy épp lenyelik a gazdasági nagyhalak még azokat a kicsiket is, akik a községek léttalajját adták korábban. Nem új, s főképp nem először tapasztalható gazdasági és politikai térfolyamat ez – talán már a települések maguk is hozzászóltak a korlátozott szuverenitás, a „függő önállóság” bizonytalanságához.

A térbeliség változása mellett a szemléletmód, a dimenziók érzékelése is meg-megváltozik. Főképp a térérzékelés szempontjából nagy a változás. Magát a folyamatot a tértudományok (főképp a térrel kapcsolatos) felfogásváltozása úgy definiálja, hogy a hagyományos tér-képzet (s még inkább a hagyományos térszemlélet) egyfajta „doboznak” tekinti az univerzum egészét, amelyet falak határolnak, vagy elkülönítő hálók vesznek körül, s benne a tér települési egységei valamiféle fogságban találhatók meg. E térszemléletet kiegészíti ma már a szimbolikus határforgalmaknak egész sora, olyanok, mint például a nyelvi, etnokulturális, kommunikációs, vallási vagy közlekedéshálózati határok egész sora. De mivel a paraszti társadalmakban régtől fogva érvényes volt a térbeliség effajta felfogása, például a növénytermelési zónák, a piackörzetek, az egyházi-felekezeti hierarchiák, a nagycsaládszerkezeti hagyomány vagy épp a lakosok hovátartozás-vállalása, ezért megmaradt az „egység” nosztalgijája, az áttekinthetőség élménye, a rendezettség emléke is. A hagyományos termelőnek megvolt a „saját szőlője”, felvásárlója, piaca, tartozott a hegyközséghez, presbitériumhoz, adóhatósághoz, s a rangtartó falusi közösségekben a mérhető munkateljesítmény és árminőség alapján megvolt a tekintély is. Ezek azonban az államosított, vagy a szabadiacsisított világban egyre kevésbé maradhettek meg a lakosi hovátartozás biztosítóikaiként. A hagyományos (agrár)térségek mai gazdája immár a mozgásképességtől, a felvásárlóktól, a térbeli mozgásban előnyös közlekedési útvonalaktól és távolságoktól, a használtautó-piacot korlátozó intézkedésektől, a munkagépek szervízhálózatától, és más hasonló, a helyi közösségtől független intézményektől függenek. A helyi-ség értéke elfoszlott, a tér biztos pontjai szétködlenek már – s ebben szerepet játszik a gazdasági, politikai, kereskedelmi érdekek mellett a tudományos felfogásmód változása is: a modern (újkori) térszemlélet úgymond „relacionista” lett, a viszony(lagosság)okat érzékeli inkább, vagyis a tér egyes pontjai közötti kapcsolatot relativizálja, s nem tekinti zárt egységnek az univerzumot, (sőt magukat az egyes településeket sem), hanem a világmindenség nyitottságát véve alapul a hagyományos települést a határolhatatlan jelenségek közé sorolja.

A XX. században ez a modernebb térfelfogás kiegészül a harmadik világgal, a volt gyarmati területek beláthatatlanul nagy tömegével, s ezen a tér-képen túl bekövetkeznek olyan változások is, amelyekben már látszanak nyomai annak, hogy a meghódítható világ, a gyarmatosítható külső tér „bezárulásával” a saját területek, a hazai térségek gyarmatosítására álltak át a nemzeti hatalmak. E belső gyarmatosítás elsősorban a hagyományos paraszti társadalmakra, később a városokra nehezedik, legfőbb kárvallottjai ezért mindenképpen a vidékiek: akár párthatalmatoknak megfelelő hortobágyi rizstermesztés, akár hegyközi búza-termesztési kontingens, akár erőszakolt városiasítás, vagy iparterlepítési örület hordozta az előírt központi elgondolást, a „korszerűsítési” láz minden hagyományos térségében letarolta a helyi gazdasági és társadalmi erőter fennálló szokásrendjét, tradícióit. A gyarmati típusú gazdasági tér – és idővel az ebből látványosan kitüremkedő társadalmi változásfolyamatok is – hozzájárultak ahhoz, hogy másként artikulálódjék a térbeli uralom, a hatalom térben eloszló hatása, s az urbanizáció hiányát pótló keretként tűntek fel a modernizált térférfogatok is. A hagyományos és a modernizált társadalmi-hatalmi-gazdasági tér valóban új arcot öltött számos helyen – ám ebből az arculatváltozásból egyre látványosabban kimaradt néhány térség, főképp városiányos terület és vidék, amelyekben nem volt elegendő gyarmatosítható érték, kirabolható energia, mozdítható emberi erő. A hagyományos térség és a hagyományhű paraszti gazdaság ezért a nyolcvanas évek végére jelképesen azonosná vált a halálraítélt „zárvánnyal”, a piacképtelen, „fejlődni rest” elmaradottsággal. A „hagyományos társadalom” a huszadik század második harmadától, s az utolsó évtized hajnalán bekövetkező kelet-európai rendszerátalakulások időszakában még inkább a vidékiség tüneteit mutatta, mint a

részben vagy alig modernizált ipari térségek: „rurália”, mint a hagyománytartó paraszti közösségek hona, egyre inkább úgy mutatja meg önmagát, mint valamely „emlék-vidék”, mint „ős civilizáció” tere, mint hagyománykötött, lokális hierarchiába szerveződött érdektér, amelyben az identitás, a lakosi hovátartozástudat, a helyi társadalom kollektivitás-élménye a hajdani rokonsági rendszerek pótlásaként kínálkozik. A rokonsági rend, a családi gazdaság, a munkacseré és a kaláka világa pedig „nem Európa-képes” – ezért a mai, „európaivá” táguló hatalmi tér-tudatnak immár nem is lehet része, legföllebb ha szégyene...

Mitől oly kontrasztos a „modernitás” korában és a kelet-európai rendszerváltások időszakában a hagyományos térségek szerepe és a világgazdasági kihívások kényszere? Nem szükséges bővebben is igazolni, hogy a táji-téri tudat egyúttal *társadalmi tudatforma* is, a származás, a szervezeti hovátartozás, a ranghelyzet, az érték- és hagyománytartó gondolkodás és önérzet egysége. Ebbe a mélyen rögződött hagyományátvételbe és hagyománytartásba úgy ivódott bele a saját jogon szerzett rang, az önérzet, és főképp a lokális (helyi, hovátartozási) szereptudat, hogy azt „a miénk” élménye, az „ős hagyomány” folytatásának feladata éppen az anciennitás, a „régteől valóság” alapján sajátos értéktartalmú fogalomként gazdagította. A régi, a saját – bármily „elmaradott” lett legyen is, mégiscsak a miénk, a mi szerves közegünk, amit még „modernizálni” is csak akkor hagyunk, ha megmarad benne az, ami érték volt... Márpedig a modernizációs ésszerűség éppen erre a legkevésbé hajlamos...

A rurális térség távolabbról, a városból nézve, vagy épp a hatalom magasából aligha más, mint „társadalmi ugar”, a modernizáció terén fölöttébb elhanyagolt kulturális terület, amelyet az „alsóbb rendek” szintjére süllyedt gazdasági, politikai, ökológiai racionalitás aligha enged más térbeli dimenziókba is áttérjedni. Márpedig „europaizálódni” nem lehet archaikus gazdasággal, „elavult” termékszerkezettel, múlt századi ökológiával... – vélekedik a társadalmi tudatot és értékszemléletet váltó intézményi közfelfogás.

Pedig a *vidékiség* éppen rendies jellege alapján tagolt, bensőleg is megosztott kulturális térként szintén értékelhető, ha másként esetleg nehezen, de mint a „fent és lent” hierarchiájában biztos helyet elfoglaló, biztos szerepet ellátó entitás okvetlenül. A vidékiségekben, a „falusiságban” a hagyomány „örzése” és a hagyományhű felfogások tartósítása (s emellett termelése, kreálása, védelme) a kellő állapot fenntartásában érdekelt társadalmi egységek dolga marad. Maga az „örzés” fogalma azonban egy állandósult viszonyt, sőt egy jellegzetesen felvilágosodó (avagy felvilágosított) viszonyrendszert teremt a település és a paraszti léthelyzet köré – ami egyben a legnyilvánvalóbb jele annak, hogy akik ezt így definiálják, azok maguk már bőven eltávolodtak a paraszti világtól.

Érdemes mindemellett figyelembe venni azt is, hogy a rendies kultúrjavak termelése, rendszerül hatalmi-tudományos szempontú definiálása és javaik felé fordulás gesztusa nem megszünteti, hanem éppen megerősíti a társadalmi kihatásokat, és védi a *helyi-ség* tartalmait. Amint persze a kívülálló a vidék merevségének foghat föl, ha épp ezt tekinti érdekének. Ekként egy általánossá vált szemlélet jele is ez: ha vidéki, hagyományos, akkor elmaradott... Ami persze igaz olykor egy-egy településre, szokásjogra, kultúra-függő értékrendre, de e téren is jelentős fordulat következett be a hagyományos gazdálkodók iparba áramlásával, városi foglalkoztatásával: most, midőn a nemzeti gazdaság az európai fölzárkózás ígézetében él, szükség lenne a minőségi termelésre, mégpedig javarészt a hagyományos paraszti gazdaságok hozamára, ezt azonban szinte lehetetlenné teszi a második generációs falusi lakosság szakismerethiánya. Visszafordult tehát a hagyományos gazdaság értékelésében végbement szemlélet, miközben a modernizációs fordulat, amely a vidék szükségképpen megkésetttségének, elmaradottságának, s a világgazdasághoz, globális kihívásokhoz képest „nevetséges” rendűségnek előidézője lett, most ismét a vidék megmentését hozza föl a kiemelt célok közé. Ezenközben azonban a „hagyományos térségek” fogalma a rurális ellenállás, az állami beavatkozással szembehelyezkedő másság felé vett egy látványos fordulatot. A fordulat nemcsak a kulturális önmegőrzésnek, a mesterséges hagyománytermelésnek, a kreált múlt iránti elfogult ragaszkodásnak terepe lett, hanem a népi kultúra és az elitkultúra elkülönülésének szimbolikus határzónája is. A rendieség fenntartásának programjával szemben ez a folytonosság tétel olyan eszköz lett, amely meghúz, meghatároz egy kulturális horizontot, s ebből immár új fogalomkör születik: a regionalitás eszméje.

Nem véletlen, hogy épp a jellegzetesen öntörvényű kis- és nagytájak, autonóm régiók Franciaországában fogalmazta meg Paul Bois, s nyomában Pierre Bourdieu is, hogy a régiót nem tér, hanem az idő, a történelem teszi azzá, ami, s nem veti vissza az önmegfogalmazás illetlen igényét az sem, hogy a regionalitás (a térségi szemléletmód) egyfajta bélyege lett az elmaradottságnak, a korlátozottságnak. A régió ma már a régi viszonyrendszer terepe, természetes értékmérője, s a regionalizmus, mint az újkori nemzeti egység szétesését követő ellenfogalom a kultúra különböző fokain mindenkor *szerves egészként* mutatkozik meg, függetlenül attól, hogy mint az országnál alacsonyabb szintű térszervezeti egység már régóta megszűnt elfogadott forma lenni. A terület- és térség-, illetve régiófogalom megváltozásához így tehát hozzájárult nemcsak a ruralitás gyakorlati haszna, az egyes térségi szintek együttműködésének minősége és lehetősége – egyszóval a horizontális kapcsolatok fontosságának erősödése –, hanem mindez kiegészült a lokalitás és a térségi vagy országos központok viszonyában kialakuló konfliktusok állandósulásával is.

A regionalitás mintha valamiféle új, a települési-társadalmi és hatalmi térben zajló osztályharc funkciójába került volna. A régió immár nem oly kis egység, hogy ne tudná védeni magát helyi kapcsolatok szövetségével és központi akaratok elleni tevékeny ellenállással, de még nem oly nagy, hogy önállósulása egyfajta „államszintre-kerülés” alkupozícióját kínálná. A régió immáron a nemhagyományos térbeli folyamatok, a világméretű kihívások ellenszere, ellenszereplője kíván lenni, s e tartalmát mindegyre változtatni képes térbeli entitásként *új identitások* megerősítője, éltetője lesz. A hagyományos térségek szerepét a nemhagyományos térbeli szerveződésfolyamatok, koalíciók és szolidaritások, kiegyezések és kompromisszumok, kooperációk és helyi kezdeményezések veszik át. Úgy vélem, amikor a közép-európai térségek megélhetéséről, sőt „túlélési” tevékenységszerkezet-változásáról van szó, nem kéne felednünk, hogy e túlélő stratégiák egyike a *regionalizmus alternatívája*, a regionális hasonlóságok alapján kialakítható együttműködés iránya. S ha a töркеhiányos térséget tekinthetjük egyik oldalon a hagyományos térség alaptípusának, s ha a társadalmi és gazdasági struktúra-módosulást vehetjük a modernizáció-kori jelenségek egyik legjellemzőbbjének, akkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy a tradicionális kultúra, a társadalmi kapcsolathálók még megmaradt elemi ugyancsak töркеképző hatásúak. Hiszen a mentális töркеk, a kapcsolati töркеk, a kooperációk rurális típusaira jellemző cserefolyamatok szintűgy a társadalmi érték-előállítás részei, mint a leghatékonyabb gazdasági egységek teljesítményei. Figyelemre méltó lenne tehát, hogy azok az (eredetileg a harmadik világ társadalmainak példáján leírt) folyamatok, amelyek a társadalmi termékcseré, az áruk körforgása, a cseregesztusok rendszere formájában fogalmazódtak meg Polányi Károly, Bronislaw Malinowsky vagy Marcel Mauss műveiben, voltaképpen korunk kistérségi, regionális kooperációinak előképei, s aligha vagyunk távol a mai helyzet elemzésében attól, hogy megfeleltethető viszonyokat találjunk a rurális társadalmak és a (kivételesen lassan vagy sehogyan sem) modernizálódó kortárs paraszti társadalmak működésmódjában.

Úgy vélem, amikor a hagyományos térségek elemzésében a mai kelet-európai társadalmak elmaradott zónáit, hagyománytartó vagy tradíciókba kapaszkodó gazdasági csoportjait vesszük szemügyre, szinte kínálkozik a hagyományt és a racionalitást oly módon kezelni, mintha egymást kizáró vagy éppenséggel egymás ellen szerveződő formái lennének a létkérdelményeiket önállóan alakító paraszti közösségeknek. Holott a hagyomány sem más, mint valamiféle inherens racionalitás, az adott viszonyokba beépült sajátos ésszerűség, s a fennkölt politikai vagy államszervezeti racionalitás sem igen lehetséges hagyományok ismerete, megértése, továbbgondolása nélkül.

A nem hagyományos – vagyis, másképp szólva hagyományait csak csupán most megteremtő – régiók is ezt a sajátlagos megoldást, a struktúra (avagy a társadalmi-gazdasági szerkezet) és lokalitás (vagyis ennek helyi változata) viszonyából eredő térségi szemléletmódot viszik-vezetik tovább.

S hogy miként és merre – azt épp ilyen elemzéseknek, ilyen konferenciáknak, megértő és feltáró közelítéseknek kell majd figyelemmel kísérnie.

A. Gergely András